

ZDENĚK SMOLKA

NOVÁKOVO POJETÍ BÁSNÍKA OTAKARA THEERA

Nejen osobní přátelství, ale také vzájemný obdiv a úcta vázaly literárního historika a kritika Arna Nováka a básníka Otakara Theera. Po Theerově smrti se Novák staral o jeho literární dědictví, stal se hlavním propagátorem jeho díla. Považoval ho za ústředního představitele celé generace. Čekali bychom tedy, že právě tento básník bude stát v centru badatelské pozornosti, že se jeho tvorbou bude zabývat soustavně a ze všech možných hledisek. Po pravdě řečeno není tomu tak. Novák věnoval Theerovi vlastně jen několik málo článků a studií. Recenzí z jeho pera, byť rozsáhlejších, se po svém vydání dočkaly sbírky *Úzkosti a naděje* (Novák 1911a) a *Všemu navzdory* (Novák 1916). Devět článků vzniklo v letech 1917–18, tedy hlavně v čase Theerovy nemoci a po jeho smrti; zhruba z poloviny se přitom jedná o nekrology. V pozdějších letech jde vesměs o články příležitostné, ať již vzpomínkové, vznikající v době výročí Theerova narození a úmrtí (Novák 1920, 1928), či články podnícené opětovným vydáním jeho děl (Novák 1923, 1930), vznikem Píšovy monografie o Theerovi (Novák 1933a), eventuálně články vzniklé z důvodů spíše vnějších, buď politických (Novák 1934a), nebo týkajících se literárního života obecně (Novák 1938). Novák ve dvacátých a třicátých letech napsal o Theerovi vlastně jen jedinou větší studii: *Otakar Theer na křižovatkách české lyriky* (Novák 1927).

Nám však nejde o kvantitu. Spíše nás zajímá, ze kterých hledisek Novák Theerovo dílo sledoval a kterými jeho částmi se zvláště zabýval. Ukazuje se, že zde došlo k několika redukcím.

První je žánrová. Mezi texty věnovanými Theerovi nenajdeme jedinou přísně vědeckou práci. Novák využívá převážně žánru eseje, který mu umožňuje vyhnout se podrobné analýze. Nepodal například nikdy formální rozbor Theerovy lyriky, přestože sám vznášel na literárněvědnou práci požadavek zkoumat autorův slovník, styl a metriku (Novák 1901) a jeho rozbor Máchovy *Pouti krkonošské* (Novák 1911b) je v tomto směru považován za průkopnický. V případě Theerově tak vlastně postupuje proti vůli samotného básníka, který se právě otázkami básnické formy zabýval velmi intenzivně. Pro Nováka je ovšem „náplň myšlenková určující [...] výraz slohový“ (Novák 1933b:262), styl je tedy druhořadý, podřízený hlediskům ideovým. Neznamená to, že by rezignoval na posouzení umě-

lecké hodnoty, ale přece jen pro něj na prvním místě zůstává, *co* básník říká, pak teprve *jak*. Nápadně také působí, že žák pozitivismu dlouho opomíjel vnější události Theerova života (pomineme-li nekrolog s životopisnými údaji, nevztahující se však k jeho dílu – Novák 1917a), ačkoli je z velké části dobře znal. Zmiňuje se o nich pouze v článku *Z mých vzpomínek na Otakara Theera* (Novák 1928), a to jimi jen stručně objasňuje některé motivy a některá témata ze sbírky *Všemu navzdory*. Podobně si málo všímá toho, jak byl Theer ovlivněn dobovou duchovní atmosférou. Už více ho zajímal Theerův postoj k politickým událostem, zvláště k 1. světové válce. Možná se zde jednalo o respekt k Theerovu přání, když ten zapečetil své deníky a povolil jejich zveřejnění až třicet let po své smrti (toho se Novák nedožil), a tak učinil tato témata do jisté míry tabuizovanými, ale spíše se zdá, že v centru Novákovy pozornosti stály prostě hlavně ideová a následně pragmatická složka Theerovy poezie. Snad je to i důvod, proč se Novák jen zběžně (i když kladně) zmiňoval o Theerově činnosti kritické a nevšímal si, jak jeho přítel v praxi i teorii směřoval k vytvoření osobitého typu *poetae docti*.

Za vrcholná Theerova díla pokládal Novák sbírky *Úzkosti a naděje* a *Všemu navzdory*. Svůj názor na jejich charakter v podstatě od prvních recenzí neměnil. Zdůrazňoval jejich vášnivou smyslovost, hudební ladění veršů, důsledný dualismus (člověk x příroda, jednotlivec x vesmír, intelekt x smyslová rozkoš, poznání x štěstí, život x smrt), dynamičnost, intelektuální sílu překonávající nihilismus, kompozici vycházející z básníkovy myšlenkového vývoje, vypjatý individualismus a metafyzičnost. Co je však podstatnější: nikdy tyto sbírky neposuzoval izolovaně, vždy prováděl srovnání s další Theerovou tvorbou. Mezi jednotlivými Theerovými knihami nacházel přímočaré vztahy vytvářející vývojovou linii, a to vztahy často chápané až teleologicky. Dílo následné je vyšším stupněm díla předchozího, které jako by existovalo proto, aby bylo naplněno v díle následném. Tak *Všemu navzdory* opakuje zápas uskutečněný již v *Úzkostech a nadějích* (překonání pesimismu, pojetí individuality, vztah k Bohu apod.), dokončuje ho a dává vzniknout novým otázkám a problémům (Novák 1916). Ty jsou posléze řešeny ve *Faëthontovi*: „[...] otevřme Theerovu knihu *Všemu navzdory* a najdeme tam nejednu průpravu k *Faëthontu*“ (Novák 1917b:4). Mimochodem i to, že *Faëthon* je drama, vyrůstá podle Nováka zcela logicky a organicky z dramatičnosti Theerovy lyriky, a naopak toto drama se do vývojové řady jeho tvorby včleňuje tím, že se vyznačuje v první řadě svou lyrickou silou (Novák 1922). Taková vývojová linie ale nezačíná až ve vrcholném Theerově období. Podobně starší *Výpravy k Já* byly slibem, který pak naplnily následné *Úzkosti a naděje*: „Kde tenkrát se básník hledal, tam se dnes nalézá; kde tehdy bloudil, tam se nyní orientuje...“ (Novák 1911a:17). Něco nám zde ale zatím chybí: *Háje, kde se tančí*. O těch se Novák za Theerova života nezmiňuje vůbec. Teprve v roce 1918 při sledování motivu smrti v Theerově lyrice zjišťuje, že se tento motiv poprvé vyskytuje právě v Theerově knižní prvotině a že je zde tedy možné hledat jeho myšlenkové východisko. Nyní již není dále nutné o *Hájích, kde se tančí* mlčet, neboť vývojovou linii směrem do minulosti lze teď protáhnout až k nim. *Výpravy k Já* pak tvoří přechod mezi *Háji, kde se tančí* a *Úzkostmi a nadějemi*. Ve stejné studii se Novák také poprvé zmiňuje o Theerových prózách:

„Z pesimistického egoismu [...] *Výprav k Já* toužil se Theer osvoboditi objektivní metodou povídek a báchorek *Pod stromem lásky* (Novák 1918:100).“ Tímto způsobem Theerovy prózy navazují na sbírku z roku 1900, ale hlavně se v nich nachází předzvěst zralé Theerovy lyriky v pojetí smrti jako těšitelky a vykupitelky. Próz si Novák příliš necenil. S oblibou je proto přecházel mlčením, např. v řeči na Theerově pohřbu zmínil období, kdy se básník věnoval povídkám a psal svůj pokus o román, jedinou větou: „Byla léta, kdy se zdálo, že jsi vůbec opustil poezii“ (Novák 1917c:691). Je symptomatické, že při vydávání Theerova díla uspořádal Novák jeho básnické spisy, dvou svazků prozaických se ujal A. M. Píša. Když už se k nim Novák musí vyjádřit, například u příležitosti jejich zmíněného vydání, nepíše o nich nijak lichotivě, omluvu pro jejich existenci hledá v hodnotě vývojové: „Vše to bylo ovšem epizodou, kterou *musil*¹ projít básník, aby v *Úzkostech a nadějích* našel sama sebe“ (Novák 1931a:10). Je příznačné, že i tato umělecky nepřesvědčivá díla vznikala podle Nováka nutně, v souladu s vývojovou logikou Theerova díla.

Novák ovšem nenachází jednotnou vývojovou linii pouze v oblasti ideově-motivické, nýbrž také z hlediska proměn struktury básnické osobnosti. Ve studii *Otakar Theer na křižovatkách české lyriky* (Novák 1927) popisuje, jak je smyslový *Hlas Senzací z Hájí, kde se tančí ve Výpravách k Já* doplňován analytickým *Hlasem intelektu*, aby ve vrcholné tvorbě k těmto dvěma ještě přistoupl citový *Hlas srdce*. Malé srovnání: jinde (Novák 1934b:410) píše o „pravém vývojovém cíli“ mladého Nerudy: „uvést rozumový prvek v rovnováhu se smyslovostí [...] a posléze uvolnit cit...“ Vidíme zde obdobný popis básníkova vývoje jako v případě Otakara Theera. Dráha obou začíná hypertrofií jedné složky tvůrčí osobnosti (intelekt, resp. senzualita), která je postupně doplňována složkami dalšími, a to zcela vědomě a úmyslně. Přitom u obou básníků sleduje Novák zároveň proces objektivní, ač u Nerudy ho hodnotí jako prostředek, kdežto u Theera jako důsledek onoho scelování tří prvků, z nichž se skládá bytost skutečného básníka.

To, k čemu pravý básník směřuje, je tedy jednotná tvůrčí osobnost, v níž jsou jednotlivé složky – z jednoho pohledu tedy rozumová, smyslová a emocionální, z pohledu jiného subjektivní a objektivní – ve vzájemné rovnováze, všechny se doplňují i podmiňují.

Novák se tedy snaží vytvořit určitou jednotnou vývojovou linii Theerovy tvorby. Zdůraznit je potřeba, že ta se mu jeví ve všech svých proměnách jako zcela zákonitá, neexistuje v ní prvek nahodilosti, ale ani výrazná vybočení. Důvodem tu není nějaký objektivní zákon básnické tvorby, nýbrž vůle konkrétního básníka tohoto kýženého stavu dosáhnout. Právě záměrnost je Novákovi v literatuře důležitou hodnotou. Nelze nezpomenout, jak např. odsoudil jazykové básnické licence Sládka a Vrchlického poukazem na to, že vznikaly v důsledku pouhé improvizace (Novák 1933b), nikoli jako výsledek soustavné a cílevědomé práce. *Úzkosti a naděje* považoval Novák za „lyrický čin mezi tolika lyrickými experimenty poslední doby“ (Novák 1911a:17) právě pro přesnou a záměrnou

1 Zvýraznil ZS.

konstrukci jak jednotlivých básní, tak celé sbírky a – což je nejpodstatnější – pro cílevědomost básníkovy snahy z hlediska vývojového, zvláště vývoje myšlenkového. Nejedná se přitom ale o samoučelné, izolované sebeutváření a zdokonalování silné individuality. Cíl takového procesu leží ve sféře kolektivní: „Theerův individualismus byl ve skutečnosti nadosobní obětí ideálu, tuhou mravní kázní...“ (Novák 1931b:9). Dokonce i pravidla volného verše, která Theer vytvořil, podrobují podle Nováka verš kázni nejen rytmické, ale i – mravní. A konečně nejvyšší meta takového snahy leží v oblasti mimoliterární: skrze umění směřovat k utváření a zpevňování národního kolektivu.

K těmto významům Theerovy tvorby se ovšem Novák musel propracovávat jejím postupným začleňováním do kontextů. Zprvu se tak děje na synchronní ose. Za trojí řešení stejného „životního problému“ označuje tři zároveň vycházející sbírky: Sovovu *Knihu baladickou* s jejím odvratem od života, Fischerova *Ozářené okna* mýjející skutečnost a *Všemu navzdory*, v níž Theer podstupuje zápas se životem (Novák 1916). Následně se Theer Novákovi stává typickým představitelem své generace (a skupiny kolem *Almanachu na rok 1914*), a to jak vytvářením jejího programu, tak celým svým uměleckým naturelem, například: „Kus bádařského učence skrýval v sobě každý básník této generační skupiny.“ (Novák 1920a:2). V té době upozorňuje i na širší souvislosti Theerovy tvorby, na blízkost jeho zásad s futurismem (Novák 1920b). Posléze přistupuje k jeho vřazení do české literární tradice. Zvláště zde zdůrazňuje vývoj Theerova vztahu k Březinovi, všímá si také jeho nesnášenlivosti k Macharovi (ač ho nakonec paradoxně označuje za Macharova pokračovatele) i styčných bodů s Antonínem Sovou a skrze něj s „protilehlým křídlem našeho básnictví“, reprezentovaným Karlem Tomanem a Fráňou Šrámkem. Zvláště oceňuje, že Theer, který se zprvu mýjel s českou tradicí, se do ní postupně začal vědomě vřazovat. Novák dokonce vytváří posloupnost jmen Mácha, Neruda, Machar, Sova, Theer (je zde kupodivu Machar a naopak vypadl Březina – Novák 1927). Ba pokouší se naznačit, že i mladé generace v budoucnosti v ní budou pokračovat, jedná se ovšem spíše o přání. Novák se zde dopouští historicismu. Je přesvědčen, že jestliže Theer pokročil od kosmopolitních, subjektivních, ryze senzualistických, a tedy jednostranných *Hájů, kde se tančí* k pracím syntetickým, čeká obdobný vývoj i jeho následovníky v oblasti spontánní básnické hry neovládané analytickým rozumem – poetisty: čeká je cesta k intelektualismu a objektivitě. Zmínit je ještě potřeba, že Novákův zájem začíná posléze stále více směřovat do oblasti politické. Pro stopování těchto Novákových názorů není sice Theer úplně nejlepším příkladem, přece však můžeme připomenout, že už v roce 1922 zdůraznil na *Faěthontovi* jeho dobové konotace (Novák 1922), ve svém posledním zhodnocení Theerovy tvorby o dvanáct let později si pak všímá výhradně těchto aspektů (Novák 1934a).

Dá se říci, že s obdobnou vůlí, jakou obdivoval na Theerovi, sám badatel vytváří svého básníka coby vzor hodný následování, coby ideální typ, a to ve dvou směrech: ve směřování k jednotné a vyvážené, cílevědomé tvůrčí osobnosti na jedné straně, v příklonu k národní tradici a aktivní účasti na osudu národního kolektivu na straně druhé. Novák tak buduje monistickou představu o jednotě

a vyváženosti jak tvůrčí osobnosti, tak celého systému národní literatury. I v mimoliterární rovině se následně jedná o projev jediné vůdčí ideje – vnitřní jednoty člověka a jednoty národa a jeho příslušníků. Novákovi přitom nešlo jen o její vyjádření, nýbrž o snahu prosadit ji, ať v kulturním, ať v politickém životě. Z toho plyne ještě jedna paralela: Theer ztělesňoval Novákovi v oblasti umělecké to, k čemu on sám směřoval ve své činnosti badatelské.

LITERATURA

NOVÁK, Arne

- 1901 Literární historie dnes a zítra. Metodologické a historické poznámky, *Rozhledy* 10, s. 284–291, 331–335, 370–373
- 1911a Lyrický čin, *Národní listy* 24. 12., s. 17
- 1911b Máchova Krkonošská pouť, *Listy filologické* 38, s. 226–244, 353–360
- 1916 Tři nové knihy básnické, *Lumír* 44, s. 121–131
- 1917a nekrolog O. Theera, *Venkov* XII, 21. 12., s. 2
- 1917b Řečtí bohové na naší půdě, *Venkov* XII, 29. 3., s. 2–4
- 1917c Řeč, kterou nad hrobem Otakara Theera v Nymburce při pohřbu dne 23. 12. pronesl Arne Novák, *Národ* 1, 691–692
- 1918 Záhada smrti v básnickém díle Otakara Theera, *Lumír* 46, s. 97–106
- 1920a In memoriam Otakara Theera, *Venkov* XV, 17. 2., s. 2–3
- 1920b Nové cesty české lyriky, *Venkov* XV, 13. 1., s. 2–3
- 1922 Nešťastná planeta, *Lidové noviny* 30, 25. 4., s. 1
- 1923 Nové vydání Theerových Výprav k Já, *Lidové noviny* 31, 20. 12., s. 7
- 1927 Otakar Theer na křižovatkách české lyriky, *Lumír* 54, s. 359–403
- 1928 Z mých vzpomínek na Otakara Theera, *Rozpravy Aventina* 3, s. 111
- 1930 K novému soubornému vydání básnických děl Otakara Theera, *Lidové noviny* 38, 29. 11., s. 9
- 1931a Druhý svazek díla Otakara Theera, *Lidové noviny* 39, 17. 5., s. 10
- 1931b Zapomenuté prózy Otakara Theera, *Lidové noviny* 39, 28. 10., s. 9
- 1933a Kniha o Otakaru Theerovi, *Lidové noviny* 41, 11. 6., s. 9
- 1933b Kultura spisovného jazyka a řeč básnická, *Lumír* 59, s. 256–266
- 1934a Úzkosti a naděje, *Lidové noviny* 42, 5. 8., s. 1–2
- 1934b Po cestách básnického vývoje Jana Nerudy, *Lumír* 60, s. 409–416
- 1938 Česká cena goncourtovská, *Lidové noviny* 46, 17. 1., s. 5

NOVÁKS AUFFASSUNG DES DICHTERS OTAKAR THEER

Arne Novák und Otakar Theer waren Freunde. Nach Theers Tod wurde Novák zum Hauptpropagator Theers Werkes. Nach Novák muss sich ein wahrhafter Dichter zwei Dinge zum Ziel setzen: einheitliche und harmonische Schöpferpersönlichkeit, Gleichgewicht ihrer drei Bestandteile (sinnlich, rationell, empfindsam) zu erreichen und aktiv am Dasein der Volksgemeinschaft teilzuhaben. Er glich Theers Werk dieser Auffassung an. Der Forscher stellt Theer als Idealtyp und nachahmenswertes Vorbild dar.

